

LINGVISTICA MATEMATICĂ ȘI PROBLEMELE RIMEI

Pornind de la unele sugestii oferite de lingvistica matematică, se încearcă o descriere formală a conceptului de rimă. Criteriile propuse pentru aprecierea bogăției și a rarității rimelor sint apoi aplicate la analiza comparativă a trei piese reprezentative din lirica românească clasică.

S-a remarcat nu o dată, și pe bună dreptate, penuria de lucrări consacrate versificației românești clasice în general. Cît privește problemele rimei, abia foarte recentul studiu al lui Nicolae Constantinescu [1] poate fi considerat drept cea dintîi încercare modernă, cu caracter științific ce le este dedicată în exclusivitate. Ciudat ni se pare faptul că în acest domeniu, care invită din plin la formalizare, nici cercetarea structuralistă și matematică încă nu și-au spus cuvîntul. *Poetica matematică* a lui Solomon Marcus [6], deschizătoare de drumuri în atîtea privințe, nu acordă rimei decît un spațiu cu totul restrîns, și acesta rezervat mai mult menționării fugare a unor contribuții străine (p. 188). Constatarea miră cu atît mai mult cu cît într-o altă lucrare a aceluiași autor [5] găsim toate premisele pentru o abordare matematică a sistemului rimei românești. O bună parte a aparatului folosit în analiza morfematică a limbii (cap. III, din [5]) se pretează perfect acestui scop. Ne credem de aceea îndreptățiți să socotim că, încercînd aici o primă explorare a spațiului rimei cu mijloace din repertoriul lingvisticii matematice, nu facem decît să adăugăm *Poeticii matematice* paragraful pe care autorul ei nu și-a găsit răgazul să-l aștearnă pe hîrtie.

Să începem prin a considera două mulțimi disjuncte : $X = \{x_i | i = 1, 2, \dots, n\}$ și $Y = \{y_j | j = 1, 2, \dots, m\}$.

În mulțimea $X \cup Y$ definim o operație de juxtapunere a elementelor. Prin aplicarea succesivă a acestei operații se obțin șiruri de elemente, pe care le vom numi *lanțuri*.

Desemnînd prin z_k un element oarecare al mulțimii $X \cup Y$ ($k = 1, 2, \dots, n + m$), un exemplu de lanț ar fi, de pildă :

$$\mu = z_1 z_2 z_3 \dots z_1$$

Valoarea l se mai numește *lungimea lanțului*. Să observăm că ea este dată de numărul total de ocurențe, care poate fi mult mai mare decît numărul elementelor distincte ale lanțului, deoarece un același ele-

ment poate figura în lanț de un număr nelimitat de ori. De aici încolo, pentru a evita echivocul notației cu indici, vom desemna pur și simplu prin $l(\mu)$ lungimea unui lanț μ .

Aplicind operația de juxtapunere numai elementelor din X , vom forma toate lanțurile posibile de lungime finită. Mulțimea de lanțuri astfel obținută se mai numește limbajul universal pe vocabularul X sau, în termeni matematici, semigrupul liber generat de X . Îl vom nota cu $U(X)$.

Apare ca naturală extinderea operației de juxtapunere de la elemente la lanțuri. Astfel, dacă :

$$\alpha = x_1, x_2 \dots x_k \text{ și } \beta = x_{k+1} x_{k+2} \dots x_p$$

sînt două lanțuri pe vocabularul X , prin juxtapunerea lor se obține lanțul :

$$\gamma = x_1 x_2 \dots x_k x_{k+1} x_{k+2} \dots x_p$$

Se vede că atît α și β , cît și γ sînt elemente ale lui $U(X)$. Operația de juxtapunere a lanțurilor este deci o lege internă pentru mulțimea $U(X)$, în sensul că aplicarea ei nu ne scoate în afara mulțimii $U(X)$. În schimb, juxtapunerea definită în X conducea de la elemente $x_i \in X$ la elemente exterioare mulțimii X : lanțurile pe X . Fiind vorba de operații întrucîtva diferite, convenim să numim de aici înainte *concatenare* juxtapunerea aplicată lanțurilor. Vom distinge, așadar, elementul $z_k \in XUY$ de lanțul $z'_k \in U(XUY)$, care este rezultatul juxtapunerii lui z_k cu un element de efect nul e din XUY , pentru care :

$$z'_k = e z_k = z_k e = z_k$$

Deși am pus semnul egalității între z'_k și z_k , înțelegem că este vorba de obiecte de naturi diferite, care aparțin la două mulțimi distincte :

$$z_k \in XUY \quad z'_k \in U(XUY)$$

Fie y'_j lanțul de lungime 1 din $U(Y)$, alcătuit numai din elementul y_j . Vom numi *cuvînt accentuat* pe alfabetul XUY lanțul :

$$\lambda = \alpha y'_j \beta, \text{ unde } \alpha, \beta \in U(X)$$

Mulțimea tuturor lanțurilor λ posibile pentru orice $\alpha, \beta \in U(X)$ și orice $y'_j \in U(Y)$ va fi prin definiție *vocabularul accentuat universal* pe alfabetul XUY .

Pentru a fixa ideile, să luăm $X =$ mulțimea fonemelor limbii române și $Y = \circ$ mulțime ale cărei elemente le vom numi vocale accentuate :

$$Y = (\acute{a} \acute{e} \acute{i} \acute{o} \acute{u} \acute{y})$$

În acest caz, un lanț ca :

$$\lambda = \text{3ukstapúnere}$$

este un cuvînt accentuat pe alfabetul $X \cup Y$. Vom avea :

$$\alpha = \text{3ukstap} ; y'_j = \acute{u} ; \beta = \text{nere}$$

Un dicționar al limbii române în care se indică poziția accentului pentru fiecare cuvînt constituie o submulțime a vocabularului accentuat universal pe alfabetul $X \cup Y$ definit mai sus.

Trebuie să admitem că atît în $U(X)$, cît și în $U(Y)$ există cîte un lanț de efect nul :

$$\varepsilon_x \in U(X) \text{ astfel încît pentru orice } \gamma \in U(X) :$$

$$\varepsilon_x \gamma = \gamma \varepsilon_x = \gamma \quad \text{și}$$

$$\varepsilon_y \in U(Y) \text{ astfel încît pentru orice } \delta \in U(Y) :$$

$$\varepsilon_y \delta = \delta \varepsilon_y = \delta$$

În exemple ca :

$$\lambda = \text{înimă} : \alpha = \varepsilon_x , y'_j = \acute{i} , \beta = \text{nimă} ;$$

$$\lambda = \text{makará} : \alpha = \text{makar} , y'_j = \acute{a} , \beta = \varepsilon_x ;$$

$\lambda = \text{al} : \alpha = \text{al} y'_j = \varepsilon_y , \beta = \varepsilon_x$, dar în acest caz, care este al tuturor cuvintelor neaccentuate, sînt posibile mai multe interpretări :

$$\alpha = \varepsilon_x , y'_j = \varepsilon_y , \beta = \text{al} \quad \text{sau}$$

$$\alpha = \text{a} , y'_j = \varepsilon_y , \beta = 1$$

Prin definiție, două cuvinte accentuate :

$$\lambda_1 = \alpha_1 y'_1 \beta_1 \quad \text{și} \quad \lambda_2 = \alpha_2 y'_2 \beta_2$$

rimează dacă $y'_1 = y'_2$ și $\beta_1 = \beta_2$.

Exemplu : $\lambda_1 = \text{skafándru}$ și $\lambda_2 = \text{polikándru}$ rimează deoarece $y'_1 = y'_2 = \acute{a}$ și $\beta_1 = \beta_2 = \text{ndru}$

Condiția de mai sus constituie cerința minimă pentru ca o pereche de cuvinte să rimeze. După cum se știe însă, în cazul așa-numitelor rime bogate, corespondența fonologică dintre cuvintele rimate depășește acest

minim obligatoriu. Noțiunea de sublanț final maximal preluată din [5] ne va permite să dăm o definiție mai completă a rimei.

Fie un lanț μ . Vom spune că ω este un *sublanț final* al lui μ , dacă există un lanț γ astfel încît :

$$\mu = \gamma \omega$$

Un sublanț final ω comun la două cuvinte distincte, μ și ν se numește *maximal* dacă nu există nici un sublanț final comun ω' mai lung decît ω . Urmează că, avînd :

$$\mu = \gamma \omega \quad \text{și} \quad \nu = \gamma' \omega,$$

afirmăm că γ și γ' nu admit nici un sublanț final comun.

Într-adevăr, dacă σ ar fi un sublanț final comun pentru γ și γ' , ar trebui să existe două sublanțuri δ și δ' , în așa fel ca :

$$\gamma = \delta \sigma \quad \text{și} \quad \gamma' = \delta' \sigma$$

Dar atunci putem scrie :

$$\mu = \gamma \omega = \delta \sigma \omega \quad \text{și} \quad \nu = \gamma' \omega = \delta' \sigma \omega$$

și se observă că μ și ν acceptă sublanțul final comun $\omega' = \sigma \omega$ mai lung decît ω , ceea ce contrazice ipoteza conform căreia ω era un sublanț final maximal.

Fie acum n cuvinte accentuate care rimează între ele conform definiției dinainte :

$$\lambda_1 = \alpha_1 \gamma' \beta, \lambda_2 = \alpha_2 \gamma' \beta, \dots, \lambda_n = \alpha_n \gamma' \beta$$

Se numește *rimă* sublanțul final maximal, comun cuvintelor $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$. Să o notăm cu $\rho = \gamma_{1,2 \dots n} \gamma' \beta$, în care $\gamma_{1,2 \dots n}$ este sublanțul final maximal al lanțurilor $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$. Cînd $\gamma_{1,2 \dots n} = \varepsilon_x$, adică lanțul vid, se spune că rima este suficientă sau bogată de ordinul 0. Cînd $l(\gamma_{1,2,3 \dots n}) = k$, rima este bogată de ordinul k .

Cîteva exemple :

- $k = 0$ (rimă suficientă) : teátru — pátru, $\gamma = \varepsilon_x$, $\rho = \acute{a}t r u$;
 $k = 1$ (rimă bogată de ordinul 1) : adikă — ridikă, $\gamma = d$, $\rho = dik\acute{a}$;
 $k = 2$ (" " " " 2) : batál — fatál, $\gamma = at$, $\rho = at\acute{a}l$;
 $k = 3$ (" " " " 3) : mortár — portár, $\gamma = ort$, $\rho = ort\acute{a}r$;
 $k = 4$ (" " " " 4) : dovedit — spovedit, $\gamma = oved$, $\rho = ovedit$;
 $k = 5$ (" " " " 5) : báltáreț — sáltáreț, $\gamma = \acute{a}lt\acute{a}r$, $\rho = \acute{a}lt\acute{a}r\acute{e}ț$;
 $k = 6$ (" " " " 6) : vizionár — divizionár, $\gamma = vizion$, $\rho = vizion\acute{a}r$;

$k = 7$ (rimă bogată de ordinul 7) : okcidentál — akcidentál, $\gamma = k$ cident, $\rho = k$ cidentál.

Definițiile date aici corespund accepțiunii curente a noțiunilor de rimă suficientă și bogată, așa cum figurează ele în principalele studii de prozodie românească (vezi, de exemplu : [1] p. 40, [7] p. 60, [8] p. 46). Excepție fac [2], unde se preia (p. 145) terminologia franceză potrivit căreia rimele considerate uzual suficiente sînt privite drept sărace, și [3]. În această din urmă lucrare, remarcabilă numai prin confuzia ideilor și prin improprietatea terminologiei, ambele tipuri de rime sînt socotite „perfecte”. Al doilea termen al opoziției, în derutanta dihotomie pe care o propune autorul, ar fi clasa rimelor „compuse” (se adaugă în paranteză „după exemplul lui Eminescu”, explicație departe de a lumina sensul bizarei clasificări).

Atunci cînd două cuvinte λ_1 și λ_2 admit o rimă $\rho = \gamma y' \beta$ cu $l(\gamma) = k$, vom spune că $\lambda_1 k$ — rimează cu λ_2 , relație pe care o notăm : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2$. Condițiile pentru ca două cuvinte accentuate $\lambda_1 = \alpha_1 y'_1 \beta_1$ și $\lambda_2 = \alpha_2 y'_2 \beta_2$ să se afle în relația $\overset{k}{\sim}$ pot fi scrise mai pe larg astfel : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2 \Rightarrow y'_1 = y'_2, \beta_1 = \beta_2$ și există $\delta_1, \delta_2, \gamma_1, \gamma_2 \in U(X)$, astfel încît $\alpha_1 = \delta_1 \gamma_1, \alpha_2 = \delta_2 \gamma_2, \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma$ și $l(\gamma) = k$.

Este de remarcat faptul că rimele de un ordin k dat determină o partiție în clase de echivalență a vocabularului accentuat al unei limbi.

Pentru aceasta este suficient să observăm că relația $\overset{k}{\sim}$ este o relație de echivalență, deoarece ea revine la egalitatea sublanțurilor finale ρ ale cuvintelor. Trebuie să atragem atenția însă asupra unei condiții pe care o socotim apriori îndeplinită, și anume :

$$k \leq \min [l(\alpha_1), l(\alpha_2)]$$

căci, în caz contrar, n-am mai avea de a face cu cuvinte-rimă, ci cu contexte rimate mai largi. Este situația rimelor de felul „vir colacii—vircolacii” (Topîrceanu), care nu mai determină clase de echivalență în vocabularul accentuat, ci în mulțimea sintagmelor solidarizate în jurul unui accent suprasegmental unic (care este elementul y' al rimei).

Cu aceste observații, proprietățile relației de echivalență se verifică imediat :

1. reflexivitatea : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_1$ cînd $k \leq l(\alpha_1)$, deoarece $\lambda_1 = \lambda_1$;
2. simetria : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2 \Rightarrow \lambda_2 \overset{k}{\sim} \lambda_1$, chiar din definiția relației $\overset{k}{\sim}$, unde ordinea cuvintelor λ_1 și λ_2 este indiferentă ;
3. tranzitivitatea : $\lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_2$ și $\lambda_2 \overset{k}{\sim} \lambda_3 \Rightarrow \lambda_1 \overset{k}{\sim} \lambda_3$, care se deduce din tranzitivitatea relațiilor de egalitate pe care le presupune $\overset{k}{\sim}$. Într-adevăr :

$$y'_1 = y'_2 \quad \text{și} \quad y'_2 = y'_3 \Rightarrow y'_1 = y'_3$$

$$\beta_1 = \beta_2 \quad \text{și} \quad \beta_2 = \beta_3 \Rightarrow \beta_1 = \beta_3$$

$$\gamma_1 = \gamma_2 \quad \text{și} \quad \gamma_2 = \gamma_3 \Rightarrow \gamma_1 = \gamma_3, \quad \text{adică}$$

$$\rho_1 = \rho_2 \quad \text{și} \quad \rho_2 = \rho_3 \Rightarrow \rho_1 = \rho_3$$

Fiecărei rime $\rho = \gamma y'/\beta$ i se asociază o clasă de echivalență din partiția definită de relația $\overset{k}{\sim}$, unde $k=1$ (γ), în vocabularul accentuat V al limbii. Vom spune despre o asemenea clasă că este generată de rima ρ . Mulțimea-cît a lui V prin $\overset{k}{\sim}$ o numim *inventar de rime de ordinul k* . Numărul cardinal al acestei mulțimi este numărul maxim posibil de rime distincte de ordinul k din limba respectivă.

Cu cît ordinul k al rimei crește, partiția vocabularului V prin relația $\overset{k}{\sim}$ devine mai fină. Inventarul de rime este mai mare, dar pe seama unei sărăciri a claselor de echivalență definite de $\overset{k}{\sim}$. Este ceea ce în limbaj comun se exprimă prin fraza: „rimele mai bogate sînt mai rare decît cele mai puțin bogate”.

Un indicator al non-rarității unei rime ρ_1 ar putea fi cardinalul clasei de echivalență generate de această rimă. Să-l notăm cu m_1 . El este de fapt numărul total de cuvinte accentuate care admit rima ρ_1 . Fie, bunăoară, rima suficientă $\rho_1 = \acute{a}ktik$ cu $k=0$. Ea determină în V clasa de echivalență $M_1 = \{did\acute{a}ktik, f\acute{a}ktik, l\acute{a}ktik, profil\acute{a}ktik, pr\acute{a}ktik, t\acute{a}ktik, sint\acute{a}ktik\}$, al cărei număr cardinal este $m_1 = 7$. Relația $\overset{k=1}{\sim}$ realizează o partiție a lui M_1 în cinci subclase:

$M_{11} = \{did\acute{a}ktik\}$, $M_{12} = \{f\acute{a}ktik\}$, $M_{13} = \{l\acute{a}ktik, profil\acute{a}ktik\}$,

$M_{14} = \{pr\acute{a}ktik\}$ și $M_{15} = \{t\acute{a}ktik, sint\acute{a}ktik\}$ cu $m_{11} = 1$, $m_{12} = 1$,

$m_{13} = 2$, $m_{14} = 1$ și $m_{15} = 2$. Se vede că prin „îmbogățirea” rimei raritatea ei a crescut în asemenea măsură încît numai clasele M_{13} și M_{15} mai pot prezenta interes pentru poezie, dat fiind că nu se poate vorbi cu sens despre rimă decît în prezența cel puțin a unei perechi de cuvinte rimate.

Vom spune, prin urmare, că o rimă ρ_1 este cu atît mai rară cu cît cardinalul m_1 al clasei de echivalență M_1 generate de ρ_1 este mai mic. Este preferabil însă ca în loc de m_1 să se folosească drept măsură a non-rarității (vorbim despre non-raritate deoarece antonimul ei, raritatea, variază în raport nu direct, ci invers cu m_1) un parametru derivat din m_1 , și anume:

$$(1) \quad r_i = \log_2(m_i - 1)$$

Alegerea acestui indicator are o justificare de natură informațională. Fiind dată o rimă ρ_1 și un cuvînt $\lambda_{ij} \in M_1$, dacă se consideră, într-o primă aproximație, că fiecare dintre cele $(m_1 - 1)$ cuvinte-rimă rămase în M_1 după extragerea lui λ_{ij} au șanse egale de a fi alese pentru a forma împreună cu λ_{ij} o pereche rimată, entropia alegerii va fi chiar:

$$H_0 = \log_2(m_i - 1) = r_i$$

Parametrul r_i ne permite să dăm o clasificare a rimelor după raritatea lor.

Investigînd prin sondaj cîteva zone limitate ale foarte vastului teritoriu al liricii românești, am optat (poate și atrași de virtuțile mnemo-

tehnice ale unei anumite simetrii) pentru următoarea ierarhie a claselor de rime :

$$1^{\circ} \text{ rime foarte rare } 0 \leq r_i < 3$$

$$2^{\circ} \text{ rime rare } 3 \leq r_i < 6$$

$$3^{\circ} \text{ rime uzuale } 6 \leq r_i < 9$$

$$4^{\circ} \text{ rime banale } r_i \geq 9$$

Limitele dintre tipuri sînt bineînțeles relative și, ca atare, valorile numerice propuse aici — susceptibile oricînd de revizuire. Singurul lucru important este ca, odată adoptat un anumit criteriu numeric, el să fie aplicat cu consecvență tuturor operelor studiate, pentru a se asigura comparabilitatea rezultatelor.

Din punctul de vedere al numărului m_i de cuvinte rimă pe care trebuie să le conțină o clasă pentru a ocupa un anumit loc în clasificare, lista de mai sus se poate rescrie astfel :

$$1^{\circ} \text{ rime foarte rare : } m_i = 2 \div 8$$

$$2^{\circ} \text{ rime rare : } m_i = 9 \div 64$$

$$3^{\circ} \text{ rime uzuale : } m_i = 65 \div 512$$

$$4^{\circ} \text{ rime banale ; } m_i > 512$$

În funcție de predominarea într-un poem sau în opera poetică a unui autor a uneia sau alteia dintre aceste patru categorii de rime, vom aprecia în ce măsură se poate vorbi de o preocupare manifestă pentru rima rară, prețioasă (evident mai dificilă) sau, dimpotrivă, de neglijență în mînuirea acestui element al versificației.

Spre exemplificare, am ales 3 poezii reprezentative pentru creația unor autori al căror loc este de mult fixat în conștiința literară românească :

a) *Muma lui Ștefan cel Mare* de D. Bolintineanu ;

b) *Scrisoarea a II-a* de M. Eminescu ;

c) *Cioara* de G. Topîrceanu.

Experiența contactului direct cu opera acestor trei scriitori ne permite ca, dintru început, fără a dispune de rezultatele vreunui studiu statistic comparativ, să recunoaștem în Bolintineanu poetul mai puțin interesat de calitatea rimelor, prin contrast cu Eminescu, autor el însuși al unui dicționar de rime pentru uz personal (publicat în [8]), și cu Topîrceanu, a cărui poezie își datorează în bună parte farmecul efectelor de rimă inteligent dozate.

Cu aceste idei „preconcepute”, să purcedem la analiza efectivă a rarității rimelor în poeziile sus-amintite. Pentru evaluarea numărului m_1 corespunzător fiecărei rime ρ_i date, ne vom adresa dicționarului de rime al lui N. Șerban [8], cea mai completă dintre lucrările de acest gen apărute la noi pînă în prezent.

Considerăm pe rînd fiecare pereche de cuvinte rimate, din care degajăm rima ρ_1 , care este sublanțul lor final maximal comun. În dicționar găsim grupată întreaga clasă de echivalență M_1 generată de ρ_1 în vocabularul accentuat al limbii române. Numărul elementelor acestei clase este m_1 căutat, care ne permite să apreciem dacă rima respectivă este foarte rară, rară, uzuală sau banală.

Fie, de exemplu, primele perechi de cuvinte rimate din *Cioara* :

çarfáf — telegráf, $\rho_1 = \text{áf}$, $m_1 = 81$;

desfășoără — čoară, $\rho_2 = \text{oără}$, $m_2 = 97 + 12$ forme feminine ale unor substantive și adjective terminate în *-iór* (*inferioară*, *soțioară*, *bolnăvioară*).

Se vede că atît ρ_1 , cît și ρ_2 se înscriu în categoria rimelor uzuale, cu toate că ρ_1 este rimă suficientă, iar ρ_2 — rimă bogată de ordinul 1.

Continuînd în același mod, se ajunge, pentru cele 3 poezii supuse studiului, la următorul bilanț al rimelor :

Autorul	Titlul poeziei	Proporția rimelor %			
		f. rare	rare	uzuale	banale
D. Bolintineanu	<i>Muma lui Ștefan cel Mare</i>	0	10	25	65
M. Eminescu	<i>Scrisoarea a II-a</i>	22,5	37,5	25	15
G. Topîrceanu	<i>Cioara</i>	10,9	30,4	32,6	26,1

Rezultatele confirmă din plin judecata istoriei literare care vede în Bolintineanu un poet caracterizat printr-o insuficientă preocupare pentru expresie, rimînd neglijent, cu preferințe pentru soluția facilă a cuvintelor-rimă diminutive (în poezia analizată : *domniță — garofiță*, *lăcrimele — viorele*), participii verbale (aici : *dorit — venit*, *dorit — rănît*, *ieșit — vorbit*, *sdrobiți — loviți*) sau perechi de verbe la moduri personale, cu desinențe identice (*veghează — îmbărbătează*, *'ngreuneze — 'ntristeze*), toate subsumate categoriei rimelor banale. 65% dintre rimele din *Muma lui Ștefan cel Mare* aparțin acestei categorii. Numai două rime sînt rare, dintre care una (*sîn — se-ngîn*) este discutabilă sub aspectul gramaticalității (licență poetică), iar cealaltă (*departe — împarte*), deși bogată de ordinul 1, are defectul de a fi formată cu derivate ale aceluiași cuvînt-bază. Rimele foarte rare sînt inexistente.

Mai neașteptat este raportul dintre raritatea rimelor la Eminescu și la Topîrceanu, cu un decalaj net în favoarea celui dintîi. Dacă la Bolintineanu rare și foarte rare erau numai 10% dintre rime, la Topîrceanu

sînt 41,3 %, în timp ce Eminescu atinge valoarea record de 60 % ! Aproape un sfert dintre rimele *Scrisorii a II-a* sînt foarte rare (de două ori mai multe decît în ingenioasa *Cioară* a lui Topîrceanu !), unele reprezentînd clase cu numai două elemente (*liniști — iniști*), deci cu $r_1 = 0$.

O nobilă strălucire dau versurilor împerecherile unice de nume proprii cu substantive comune (*scripet — Egipt, pîldă — Clotildă, adaos — Mene-laos*). Pînă și puținele rime banale provin din categorii morfologice diferite, ceea ce face ca ele să nu mai fie simțite ca atare (*țară — bunăoară, s-adune — înțelepciune, cumva — lăuda*).

Cu o proporție considerabilă de rime rare și foarte rare (printre acestea : *soclu — cioclu, interlopă — popă, box — coks, vulg — fulg*) *Cioara* lui Topîrceanu nu poate rivaliza totuși în privința virtuozității rimelor (ca dealtminteri nici în alte privințe) cu satira eminesciană. Autorul ei rămîne un versificator stimabil, dar iuscusîța sa ne apare sensibil dezavantajată de comparația cu arta genialului predecesor, care se dovedește superior și pe terenul rimei.

Încheind această sumară incursiune, se cuvine să recunoaștem că punctul de vedere strict formal prezentat aici este cu totul insuficient pentru a emite o judecată cuprinzătoare asupra calității rimelor folosite de un poet. Un studiu exhaustiv al bogăției și rarității rimelor trebuie să fie în orice caz biplanar, să țină seamă de corelația expresiei cu conținutul, distincțiile semantice apărînd aici ca indispensabile. Căci, potrivit fericitei formulări a lui I. M. Lotman ([4] apud [1]), „sonoritatea bogată este determinată de coincidența sonoră dublată de diferența de sens”. A rima *dobîndit* cu *redobîndit* (rimă foarte bogată din punctul de vedere unilateral al formei exterioare) nu este cîtuși de puțin recomandabil, tocmai din cauza prea marii apropieri semantice și a înrudirii lexicale a celor două cuvinte.

Pentru același motiv, rimele omonimice sînt în general excluse din poezie (în [1] se citează totuși cazul lui Dante, care rimează sistematic *Christ* cu *Christ*, din rațiuni ce depășesc însă motivația strict estetică).

În aceeași zonă a mijloacelor repudiate de poeți se situează și așa-numitele rime tautologice, la care diferența de sens există, dar ea este transmisă numai de prefix : *cunoaștere — necunoaștere, duce — aduce*.

Toate acestea, precum și alte probleme ale rimei nu-și pot găsi o soluționare corectă decît în ipoteza că se ține în același timp seamă atît de nivelul expresiei cît și de cel al conținutului, ceea ce noi aici nu am făcut. Precizăm aceasta tocmai pentru a marca mai clar locul și limitele cercetării noastre și a deschide o perspectivă asupra posibilelor dezvoltări viitoare.

Și în ordinea strict formală considerată mai sus rămîn multe aspecte de investigat. Printre acestea, domeniul foarte vast al rimelor inexacte (împărțite după [1] în : asonanțe, consonanțe, rime inegal dezvoltate și rime inegal accentuate).

Lucrurile nu se opresc însă aici. În ultimă analiză, bogăția și raritatea unei rime sînt dependente și de evoluția contextului istorico-literar. Rimele memorabile „descoperite” de un mare poet devin inutilizabile pentru urmași. După Eminescu nu se mai poate rima *Correggio — înțelegi-o* sau *luminîndu-l — aîndul* decît cu riscul prononțării discreditării.

Începînd de la un anumit grad de originalitate, o rimă devine proprietatea exclusivă a descoperitorului ei, orice reluare fiind simțită ca un plagiat. Oricît ar părea de ciudat, marii poeți, creatori de limbă literară, secătuiesc treptat tezaurul de rime rare al limbii. Iată de ce o cercetare monografică a rimelor românești trebuie să nu neglijeze incursiunile în diacronie și nici referirile la un context cultural mai larg (sînt, bunăoară, rime care s-au uzat prin includerea lor în textele unor bucăți muzicale de largă circulație, ca, de ex. : *sihaștri* — *albaștri* dintr-o binecunoscută romanță).

Tot atîtea motive pentru a investi în studiul rimei românești capitalul de pasiune și efort pe care îl merită.

BIBLIOGRAFIE

- [1] CONSTANTINESCU, N. *Rima în poezia populară românească*, București, Editura Miner-va, 1973 ;
- [2] GHIȚĂ, GH. și FIERĂSCU C. *Dicționar de terminologie poetică*, București, Editura Ion Creangă, 1973 ;
- [3] LAZĂR, N. *Dicționar de rime*, București, Editura științifică, 1969 ;
- [4] LOTMAN, I. M. *Lecții de poetică structurală*, București, Editura Univers, 1970 ;
- [5] MARCUS, S. *Linguistica matematică*, București, Editura didactică și pedagogică, 1966 ;
- [6] MARCUS, S. *Poetica matematică*, București, Editura Academiei R.S. România, 1970 ;
- [7] SPERANȚIA, E. *Inițiere în poetică*, Ediția a II-a, București, Editura Albatros, 1972 ;
- [8] ȘERBAN, N. *Dicționar de rime — precedat de un studiu asupra rimei — cuprinzînd și dicționarul de rime inedit al lui Mihai Eminescu*, Editura Lutetia, 1948.

La Linguistique Mathématique et la rime

(Résumé)

L'auteur se propose de construire un modèle formel de la rime, en utilisant certaines notions élaborées par la linguistique mathématique.

Soit X l'ensemble des phonèmes d'une langue donnée et Y un ensemble dit *des voyelles accentuées*. Soit encore $U(X)$ le vocabulaire universel sur l'alphabet X . Alors toute chaîne :

$$\lambda = \alpha y \beta \quad \text{où } \alpha, \beta \in U(X) \text{ et } y \in Y$$

est un *mot accentué* sur l'alphabet $X \cup Y$.

On dit que deux mots accentués $\lambda_1 = \alpha_1 y_1 \beta_1$ et $\lambda_2 = \alpha_2 y_2 \beta_2$ *riment*, si $y_1 = y_2 = y$ et $\beta_1 = \beta_2 = \beta$. La rime des mots λ_1 et λ_2 est, par définition, la sous-chaîne finale maximale :

$$\rho(\lambda_1, \lambda_2) = \gamma_{1,2} y \beta$$

On appelle *ordre de richesse* de la rime $\rho(\lambda_1, \lambda_2)$ la longueur k de la sous-chaîne $\gamma_{1,2}$. Si $k = 0$, la rime est

Chaque rime détermine dans l'ensemble des mots accentués une classe d'équivalence M_i . Soit m_i le nombre cardinal de l'ensemble M_i . Afin d'évaluer la rareté d'une rime, l'auteur propose l'emploi du paramètre :

$$r_i = \log_2 (m_i - 1)$$

selon lequel les rimes seraient classées en :

$$1^\circ \text{ rimes très rares : } 0 \leq r_i < 3$$

$$2^\circ \text{ rimes rares : } 3 \leq r_i < 6$$

$$3^\circ \text{ rimes usuelles : } 6 \leq r_i < 9$$

$$4^\circ \text{ rimes banales : } r_i \geq 9$$

Trois poèmes appartenant à D. Bolintineanu, M. Eminescu et G. Topirceanu ont été soumis à une analyse comparative à l'aide des paramètres k et r_i .

Iulie 1973

*Institutul de studii, cercetări și
proiectări pentru gospodărirea apelor
București, Splaiul Independenței 294*